

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 297-310.
Geliş Tarihi-Received: 10.10.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 16.11.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1373838

Âşığın Dârü'ş-Şifâsı Olarak Sevgili

Beloved as the Lover's Hospice

Mehmet Furkan ÇELİK*

Öz

Tıp, tarihin kadim vakitlerinden beri insanlığın önem verdiği ve ilgi duyduğu (b)ilim dallarından biri olmuştur. Antik Yunan'dan Mısır'a, Selçuklu'dan Osmanlı'ya kadar tarihe mührünü vurmuş birçok büyük medeniyet, tıp ilmine özel bir ilgi göstermiş; hastalıklar, tedavi yöntemleri, ilaçlar, terkipler ve cerrahi müdahalelerle ilgili çeşitli bilgilerin yer aldığı eserler meydana getirmiştir. Ruh ya da bedenlerinde tezahür eden fiziki, kimyevi ve anatomik rahatsızlıklarına derman arayan insanlar; şifa bulduğuna inanılan halk inanışlarına ya da tıp ilmine vakıf kaynaklara, kişilere, hekimlere müracaat etmişlerdir. Bu bağlamda tıp ilminin içinden yetişmiş ya da tecrübesi nedeniyle konuya vakıf olan şairler, edindikleri tıbbi bilgi ve tecrübelerini çeşitli mazmunlar ve terimler yoluyla şiirlerinde kullanmışlardır. Doğrudan veya dolaylı yoldan hekimlik bilgisine sahip azımsanmayacak sayıda şairi bünyesinde bulunduran klasik Türk şiirinde, dönemin tıp jargonunda yer alan bazı terimler birer metafor olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Türk şiiri şahıs kadrosunun başrolünde yer alan sevgili tipine, şair tarafından kimi zaman hekim imajı ve kimliği yüklenmiştir. Bu misyon nedeniyle sevgilinin hekim kimliği, sağaltıcı/şifa verici yönü, hasta-hekim ilişkisi bağlamında âşıkla olan münasebeti, hekim ve hasta algısı ile hekimlik uygulamalarının şiire yansımaları gibi çok sayıda konuyu şiirlerde bulmak mümkündür. Bu çalışma kapsamında, tedavi edici olarak görülen sevgili ve sürekli hasta konumunda olan âşık tipi üzerinden tedavi şekilleri, tedavide kullanılan sevgilinin fiziksel unsurları ve mekânı, iyileştirici etkiye sahip terkipler ve diğer tıbbi bilgilerin şiirlerde kullanımının ve işlenişinin tespiti amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk şiiri, âşık, sevgili, şifa, hasta

Abstract

Medicine has been one of the most important and attractive branches of science since the ancient times of the humanity. From Ancient Greece to Egypt, Seljuks to Ottomans, many dominant civilizations of the history paid special attention to medicine. They developed treatment methods, medications, compounds and surgery operations and created written works regarding them. People who suffered from physical, chemical and anatomic diseases in their soul and body consulted to folk faiths, resources on the medicine science, healers and doctors. In this regard, some poets who had education on medicine or had experience on medicine used their knowledge and experience on medicine in their poems by using imagery and terms. In the Turkish poetry containing poets who directly has the knowledge of medicine or indirectly has the knowledge of medical profession, some terms are portrayed used in the period's medical jargon. The lover type who is the leading role of the classical Turkish poetry was given the image and identity of doctor by the poet. Because of this mission and taking departure from the lover type, we witness the reflection of the lover's

* Dr., İnönü Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, e-posta: mehmetfurkan.celik@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0326-1014.

doctor identity, healing role, his/her affair with the beloved in the context of doctor-patient relationship, doctor practices with doctor and patient perception as themes in the poems. In the scope of this work, it is aimed to put forward the use and practice of the treatment methods, the lover's physical aspects and location, healing medication details and other medicine knowledge in order to examine in the classical Turkish poetry by taking the lover type as a reference.

Keywords: Classical Turkish poetry, lover, lover, healing, patient.

*Bir aceb dârü'ş-şifâdur kûy-ı yâr
Haste varan mübtelâsı hoş gelür
Bâki, G. 148/3*

Giriş

Klasik Türk şiirinin gerek geçmişiyle gerek birikimiyle engin bir kaynak olması su götürmez bir gerçektir. Kimi çevrelerce klasik Türk şiiri her ne kadar klişe ve mazmunların sürekli tekrar edildiği, şiirlerde genel itibarıyla benzer konuların işlendiği, şairlerin kısır bir döngüde faaliyet icra ettiği bir alan olarak ifade edilse de farklı kültürlerden ve kaynaklardan beslenerek yüzlerce yıllık bir birikimin mahsulü olarak karşımızda durmaktadır. Bu birikimin içerisinde hangi kaynakların ve hususların olduğunu dile getirmek bile başlı başına bir çalışma konusudur.

Klasik Türk şiirinde ele alınan en temel konulardan birinin âşık ve sevgili tipleri arasındaki ilişki olduğu aşikârdır. Her ne kadar sevgili genel olarak âşık için kan dökücü, âşığı güzelliğinden mahrum bırakan, nazıyla edasıyla bıktıran, ona eziyet ve acı çektiren, can alan, derdini devasız bırakan bir tip olsa da bunun tersi özellikleriyle de karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu ilişkinin boyutu çok yönlü olmakla birlikte çalışmamız kapsamında söz konusu iki tipin arasındaki hasta-hekim münasebetinden hareketle sevgilinin hekim rolü, âşığın ise hasta kimliği ve bu bağlamda âşığın fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkları gibi konular sevgilinin tedavi edici ve iyileştirici özellikleri bağlamında ele alınmıştır.

Hastalıkların tedavi yöntemlerinde kullanılan ilaçlar, terkipler ve cerrahi müdahaleler, hastalık tanuları, tedavi şekilleri, tedavide kullanılan araç ve gereçler genelde tıp ilminin, özelde ise halk hekimliğinin konusu dâhilindedir. Ancak ifade edilen bu hususlar, kültürel yansımaların ve sosyal hayatın kendisine çokça yer bulduğu klasik Türk şiirinde de ele alınmıştır. Nitekim çalışma kapsamında sevgili tipinin iyileştirici özelliğe sahip uzuvları ele alınırken bunun halk hekimliği nezdindeki bazı yansımalarına da rastlamak mümkündür. Konuyu örneklendirmek açısından eski zamanlarda ateşi yüksek hastaların ateşini düşürmek için gül suyunun kullanıldığı bilinmektedir. Bu uygulamayı bilen şair, söz konusu tedavi yöntemini şiire konu etmiştir. Sevgilinin dudacağını gül suyuna benzeterek ateşler içindeki âşığın şifa bulabilmesi için buna ihtiyacı olduğunu sanatsal bir ifadeyle dile getirmiştir:

*Çünkü yakdun cânımı sun bâri la'lün şerbetin
Tâ ki bu ihrâkı teskîn itsün ol cüllâb-ı 'ışk*

Mesîhî G 122/2

1. Şifanın Tarihi

Arapça kökenli bir kelime olan *tıbb*, mevcuttaki sağlığı korumaya ve sağlıkla ilgili var olan bir problemi düzeltmeye işaret etmektedir. Kelimenin ism-i mef'ûlü olan *matbûb* kelimesi ise İslam öncesi dönemlerde büyülenmiş anlamına gelmesi ve sihrî manalar taşıması itibarıyla ayrı bir önemi haizdir (Pormann, 2012, s. 95). Konuyla ilintili diğer bir kavram ise şifa kelimesi olup söz konusu kelime genellikle fiziksel ya da psikolojik bir

hastalığın nihayete ermesi ve rahatsızlıktan kurtulma anlamlarında kullanılmaktadır (Akalin, 2011, s. 2223). Şifa kavramı ile yakın anlamalı olduğu düşünülerek kullanılan bir kavram daha vardır ki o da tedavi sözcüğüdür. Ancak iki kavramın birbirinden ayrıldıkları bir nokta vardır. Tedaviye göre daha geniş bir kullanım alanı olan şifa kavramı özellikle dinî ve ahlaki yönlerden olmak üzere manevî hususları da ihtiva eder (Alakuş, 2021, s. 562; Yerinde, 2010, s. 129-131). Söz konusu kavramın anlam alanı günümüzde de aynı şekilde kullanırken tedavi kelimesi ise daha çok tıp biliminin gerektirdiği yöntemlerin uygulanması vasıtasıyla hastalığın iyileştirilmesi ya da ortadan kaldırılması anlamında kullanılmaktadır.

Mezopotamya uygarlıkları ve Mısırlılarda tanrıların, hastalıkların ortaya çıkmasında rol oynadıklarına inanılmıştır. Ancak bunun doğrudan değil birtakım ruhlar ya da varlıklar vasıtasıyla gerçekleştiğine dair inanışlar vardır. Bu inanışın arka planında ise insanların, tanrıların himayelerinden çıkmalarından dolayı doğüstü varlıklar ya da ruhlar tarafından birtakım hastalıklara musallat edildiklerine ve cezalandırıldıklarına dair düşünceler bulunmaktadır (Alakuş, 2021, s. 565).

Eski Yunanlılarda tıpkı Mısırlılardaki gibi hastalıkların ortaya çıkmasında tanrıların rol oynadığına dair bir inanış bulunmakla birlikte söz konusu tanrıların aynı zamanda hastalıkların tedavisinde de etkili olduklarına inanılmıştır. Tanrıların, insanları bir cezalandırma yöntemi olarak hastalıklar ve felaketler ile imtihan etmesi Eski Yunanlılarda karşılaşılan inançlardan biridir. Zeus'un salgın hastalıklar ve ölüm gibi musibetler göndermesi, yine Zeus'un oğlu olan Apollon'un ise insanlara hem hastalıklar gönderen hem de şifa dağıtan konumda olması eski Yunanlılarda tanrılara hastalık ve şifa ilişkisi bakımından yüklenen anlamları göstermesi bakımından önemlidir (Alakuş, 2021, s. 564-565; Sandalcı, 2019, s. 53, 57). Yunan panteonunda kâhinlerin yanı sıra şifa verici konumunda olan bazı tanrı ya da yarı tanrılar da vardır. Kherion ve Asklepios bunlardan bazılarıdır (Alakuş, 2021, s. 568). Asklepios öldükten sonra kızı ve oğulları hekimlik işini Asklepiades adı verilen bir lonca düzeni içinde devam ettirmiş ve aynı zamanda hekimlik yapan bazı Eski Yunan rahipleri Asklepios'un görevini sürdürmüşlerdir. İlk Çağ'ın hastaneleri konumunda sayılabilecek çok sayıda mabet kurarak giriş kapılarının üstüne "Buraya ölümün girmesi yasaktır." yazdırmışlardır. Bu mabetlere iyileşmek amacıyla gelen kişiler tanrıya dualar edip adaklar adadıktan sonra uyur ve sonrasında bu kişilerin gördüğü rüyalar yorumlanırdı. Bu bir çeşit telkinle tedavi yöntemi olup başka şekillerde de tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı. Şifalı olduğuna inanılan sular, müzik ve eğlendirici faaliyetler söz konusu yöntemlerden bazılarıydı (Ağartan, 2009, s. 50).

Eski Yunan kaynakları bağlamında Yunan mitleri incelendiğinde Kirke, Helen, Medea ve Agamede gibi kadınların farmakolojik anlamda birtakım bilgilere sahip oldukları ve buna istinaden ilaç hazırlayabildikleri bilinmektedir. Tragedya ve komedi gibi türlere bakıldığında ise kadınların genellikle aşk iksirleri ve zehirler hazırladığı; erkeklerin ise şifalı ilaçlar ile ilgilendiği bilgisine ulaşılmaktadır. Homeros, Kirke'yi bitkilerle / büyüyle ilgilenen ve birçok ilacı bilen bir kadın olarak nitelendirerek aynı zamanda şifa dağıtan kadınlardan bahseden ilk kişi olmuştur. Yine Homeros'un eserlerinde Helen ve Agamede gibi karakterler de şifacı olarak tanımlanan diğer kadınlardandır (Aydemir, 2019, s. 58-59).

Roma dönemine bakıldığında Romalılar bir sağlık problemi ile karşılaştığı zaman iyileştirici gücü olduğuna inanılan bazı tanrı ve tanrıçalardan yardım istemişlerdir. Bu bağlamda şifacı kadın karakterlerin Yunan kaynaklarından beslendiği ve hatta bunların bir bakıma Romalılaştırılmış "Eski Yunan Tanrıçası" konumunda oldukları da dikkat çekmektedir (Aydemir, 2019, s. 66).

İslam coğrafyasında hastalıkların tedavi edilebilmesi noktasında özellikle 9. yüzyıldan sonra çeşitli metotlar denenmiştir. Örneğin Fârâbî, Râzî ve İbni Sînâ gibi İslam düşünürleri, musikinin tedavideki etkisi üzerine çalışmalar ve uygulamalar yapmışlardır. Musiki ile tedavi yöntemi Selçuklu ve Osmanlı şifahanelerinde de tercih edilmiş olmakla birlikte Selçuklu hekimlerinin psikoloji kaynaklı sevda hastalarını nabız yoluyla müzik dinleterek tedavi ettikleri bilinmektedir. Şam ve Bağdat civarında açtıkları şifâhâne ve bîmârhânele ile 1206 yılında açıldığı bilinen Gevher Nesibe Dârü's-şifâsı ve sonrasında Divriği Dârü's-şifâsı ile Amasya Dârü's-şifâsında da bilhassa akıl ve ruh hastalarının tedavisi için müzik ve su sesinin kullanıldığı bilinmektedir (Güler, 2016, s. 29-30).

Hastalıklar ile tedavi şekilleri noktasında medeniyetler ve toplumlar nezdinde farklı uygulamalar olduğu gibi benzer uygulamalar da vardır. Ancak tüm bu uygulamaların temeline bakıldığında dinî inanış esaslı refleksler ve kültürel kodlara dayalı yöntemler dikkat çekmektedir. Ancak çalışmamız kapsamında konuyu genelden özele indirgemek icap ettiği için klasik Türk şiirinde âşık ve sevgili arasındaki hasta ve hekim rolleri ele alınacak ve bu bağlamda sevgilin tedavi ediciliği üzerinde durulacaktır.

2. Sağaltıcı Olarak Sevgili

Çalışma konumuzun klasik Türk şiirindeki yansımalarına geçmeden önce hastalık ve hastalıkların tedavileriyle ilgili konularda çokça karşılaşılan *anâsır-ı erba'a* kavramına değinmek gerekir. Antik Yunan düşüncesinden İslam felsefesine geçen “anâsır-ı erba'a” kavramı, inanışa göre evreni meydana getiren dört ana unsurdur. Toprak, su, hava ve ateşe karşılık gelen bu dört unsurun insan bedeninde de birer karşılığının (hılt) olduğuna inanılır. Bunların insan bedenindeki karışımıyla da mizaçlar ortaya çıkar. Mizaçlar, safravî, sevdâyî, demevî ve balgamî olmak üzere dört çeşittir. Her insan bünyesinde farklı oranlarda bulunmakla beraber biri, diğerlerine göre baskın durumda olmaktadır. Evrenin temelini oluşturduğu düşünülen dört unsur, aslında insanın da esasını oluşturmaktadır. Dönemin hekimleri, bir hastaya tedavi uygulamadan önce hastanın mizacını belirleyip ona göre bir tedavi yöntemi izlemeyi uygun görmüşlerdir (Özkan, 2005, s. 30).

Klasik Türk edebiyatında hastalık ve sağlık konularının ele alındığı çeşitli eserler vardır. Bunlardan birisi sıhhat-nâme türünde yazılan eserlerdir. Bununla birlikte tıbbî bilgilerin yer aldığı önemli müstakil eserler de vardır. Fuzûlî'ye ait olan ve tıpla ilgili birtakım bilgilerin alegorik bir şekilde anlatıldığı *Sıhhat u Maraz* adlı mesnevi, Râşid'e ait olan *Kitab-ı Sıhhat-âbâd* adlı mesnevisi söz konusu eserlerden bazılarıdır (Selçuk, 2008, s. 605). 14. yüzyılın önemli tıp eserlerinden olan *Tevhî'ül-Ervâh* adlı eserinde Ahmedî, insanın ruhsal olarak yaşadığı birtakım problemlerin psiko-sosyal problemlere de yol açabileceğini ancak, bunun kulağa hoş gelen seslerle iyileştirilebileceğini dile getirmiştir (Güler, 2016, s. 35).

Sağlık ve hastalık konularının ele alındığı sıhhat-nâmeler, genellikle padişahların hastalıklarını atlatmaları nedeniyle yazılan bir methiye gibidir. Şair ile padişah arasındaki ilişkiyi yansıtan sıhhat-nâmeler büyük oranda kaside nazım şekliyle yazılmışlardır. Bu eserler edebî açıdan değerli olmakla birlikte dönemin yaşantısı ve durumu hakkında bilgi vermesi nedeniyle de oldukça önemli bir değere sahiptirler (Selçuk, 2008, s. 614). Mehmet Arslan, sıhhat-nâmeleri, “Padişahın hastalıktan iyileşmesini tebrik etmek, bu güzel hadise ve mutlu haber karşısında kendi duygularıyla beraber halkın duygularını da yansıtmak, halkı bundan haberdar etmek ve bu arada padişahın muhtelif veçhelerini övmek gibi birçok gayeye hizmet eden nitelikler taşıyan” (Arslan, 2002, s. 776-777) bir tür olarak tanımlar.

Aşk hastalığını dermansız bir dert olarak tanımlayan klasik Türk şairleri, bunun aslında manevî bir rahatsızlık olduğunu düşünmüşler ve bundan dolayı fiziksel rahatsızlıklar ile ilgilenen doktorları küçük görmüşlerdir. Ancak şairlerin bu düşünceleri hekimleri rakip görmelerinden dolayı olmayıp aşkın yol açtığı rahatsızlıkların ne denli büyük ve dermansız olduğunu vurgulamak içindir (Şentürk, 2011, s. 238) Nitekim şair Ahmedî, aşk hastalığının çok zor ve çetin bir dert olduğunu, tabibin Hz. İsa olması durumunda dahi ona deva bulunamayacağını ifade eder:

*İşkun ne sa'b derd-durur kim tabîbi anun
İsî dahı olur-ısa bulmaz devâ añna*

Ahmedî G. 26/5

Klasik Türk şiiri geleneğinde sevgili ve âşık tipleri, vücuda getirilen eserlerin esas tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Konumuzla münasebeti sebebiyle ele aldığımız sevgili tipi genellikle âşığa çektiği eziyetlerle ve ona reva gördüğü zulümlerle bilinmektedir. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse; sevgiliye “Ey cânımın tabibi!” diye seslenen Mihrî, onun hastası olduğunu dile getirerek yardım talebinde bulunur. Ancak tabip rolündeki sevgili, âşığın bu talebine, “âşık öldürmek benim huyumdur” diyerek cevap verir:

*Ey tabîb-i cân meded bîmârunam öldüm didüm
Didi hûdur âşık öldürmek bana tîmârsuz*

Mihrî G. 63/4

Sevgili her ne kadar eza ve cefalarıyla nam salmış olsa da üzerinde çok durulmayan diğer bir özelliği ise âşığın derdine derman olması, yani sağaltıcılığıdır. Bu bakımdan sevgili, kimi şiirlerde tabip ya da hekim tanımlamalarıyla da dikkat çekmektedir. Sevgilinin hekimliği ve tedavi ediciliği çoğunlukla fiziksel özellikleri sayesinde. Sevgilinin fiziksel özelliklerine ait hususlar, şairler tarafından sanatsal ifadeler bağlamında benzetme öğelerinden yararlanılarak çokça işlenmiştir. Çalışmamız kapsamında sevgilinin genel fiziksel özelliklerinin teşbih edildiği hususlar yerine şifa verici mahiyette olan unsurları esas alınmıştır.

2.1. Sevgilinin Dudağı

Sevgilinin dudağı, klasik Türk şiiri geleneğinde belki de en çok ele alınan sevgiliye ait önemli bir güzellik unsurudur. Şairler tarafından renginden şekline kadar çokça şeye benzetilmiş ve bundan hareketle farklı adlandırmalarla da anılmıştır. Konuyla ilişkili olarak ise dudak, âşığın derdine derman olması bakımından en şifalı kaynaklardan birisidir. Gül suyuna benzetilen sevgilinin dudağı, âşığın ateşinin dinmesi için çok önemlidir. Ayrıca inanışa göre gül suyu, ateşi yüksek hastaların ateşini düşürmek için kullanılmaktadır:

*Çünkü yakdun cânımı sun bâri la'lün şerbetin
Tâ ki bu ihrâkı teskîn itsün ol cüllâb-ı 'ışk*

Mesîhî G. 122/2

Benzer bir tabloya Ahmed Paşa'da da rastlanılmaktadır. Sevgilinin dudağını içi şeker dolu hokkaya benzeten şair, hasta âşıkları bu şekilde iyileştirmeye giden bir sevgili/hekim tasviri yapmaktadır. Buna göre hekim konumunda olan sevgili, hokkaya benzeyen dudaklarındaki gül-şekerle hasta âşıkları tedavi etmeye gider:

*Doldurur hokka-i la'line lebün gül-sekeri
Ya'ni dil-hastelerün derdine tîmâra gider*

Ahmed Paşa G. 76/6

Ahmedî, derdine deva olması için sevgilinin dudağını ister. Onun derdine ancak sevgilinin tatlı dudağı derman olur. Burada ayrıca sevgilinin dudağının gül reçeli ya da gül yaprağından yapılan bir tatlı olarak bilinen gül-şekere benzetilmek suretiyle bu yiyeceğin aynı zamanda şifalı bir özelliğinin olduğuna ve ciğer rahatsızlığına iyi geldiğine dikkat çekilmiştir:

*Dudagun isderem kim derdüme ola devâ
Gül-şekerdür kim ciğer derdini ol teskîn ider*

Ahmedî G. 199/4

Benzer bir tabloya Kadı Burhaneddin'de de rastlanmaktadır. Sevgilinin şeker gibi olan dudağı, gül ile bir araya gelince ortaya gül-şeker çıkar. Bu da âşığın ciğerindeki rahatsızlığa iyi gelir:

*Eline sundum güli öpdî vü virdi bana
Pes ciğerüme devâ gül-şeker olmuş durur*

K. Burhaneddin G. 1181/8

Görüldüğü üzere sevgilinin dudağı iyileştirici özelliği bakımından gül bitkisine çokça benzetilmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre gül ve gülden mamul bazı ürünlerin bayılma ve ateşten kaynaklanan baş ağrısına iyi geldiği, gül macununun kalbi kuvvetlendirdiği ve gül suyunun sarhoşluk sonrasındaki olumsuz etkilerin ortadan kaldırılmasında faydalı olduğu öğrenilmektedir (Kaya, 2015, s. 278).

Kimi şairlerce can-bahş (can veren, hayat bağışlayan) olarak tanımlanan sevgili, dudağı sayesinde tıpkı bir hastane gibidir. Aşağıdaki beyitte bu benzetmeyi dârü'ş-şifâ ifadesi ile yapan şair, yine sevgilinin şifa verici ve tedavi edici özelliğine dikkat çekmiştir. Hasta olan kişiler iyileşmek için nasıl ki dârü'ş-şifâlara başvururlarsa hasta âşıklar da dertlerine derman olacak ilacı sevgilinin kapısında ararlar:

*Leblerün dârü'ş-şifâsını açup Hindû benün
Çağırur iy teşne diller kanı cüllâb isteyen*

Cem G. 254/3

Sevgilinin dudağının âşık üzerindeki etkisi o kadar büyüktür ki tıpkı Hz. İsa'nın nefesinin ölüleri diriltmesi ve Lokman Hekim'in tedavi ediciliği kadar önemlidir:

*Mürdeye cânlar verür bîmâra sıhhat leblerün
Hikmet-i Lokmân u i'câz-ı Mesîhâ bundadır*

Bâkî G. 157/3

Bâkî bir başka beytinde sevgilinin can bahşeden dudağının ölüleri bile diriltilmesi konusuna yine dikkat çekerek Hz. İsa'nın bu konudaki mucizesine atıfta bulunur:

*Leb-i cân-bahşı ile mürdeler ihyâ itsün
Nic'olur mu'cize-i Hazret-i 'İsâ göresin*

Bâkî G. 384/2

Melîhî, "Gönül senin dudağının şarabını nasıl istemesin? Hastaneyi gözlemeyen hasta var mıdır ki?" diyerek âşığın derdine derman olan sevgilinin lâl taşı gibi kırmızı renkli dudağının dertlere deva olduğunu söyleyerek onu bir şifa kapısına yani hastaneye benzetir:

Dil nicesi kılmasın la'lün şerâbın ârzû

Var mıdur bir haste kim dâr-ı şifâyı gözlemez

Melîhî (Ergin, 1948, s. 72)

Titreme ve ateş nöbeti belirtileriyle dikkat çeken sıtma hastalığı, aşk derdinden nasiplenen âşıkların maruz kaldıkları rahatsızlıklardan biridir. Nar şerbetinin, bu hastalığa iyi geldiğini söyleyen Nazîm Yahyâ, hüznün ve elem sıtmasının ayrılık hastasını tutması durumunda sevgilinin lal dudağının narından elde edilen şerbetin ilaç niyetine şifa olacağını ifade eder:

*İlâcı şerbet-i rümmân-ı la'l-i dilberdür
Ne dem ki haste-i hicri teb-i melâl tutar*

Nazîm Yahyâ G. 13/4

2.2. Sevgilinin Ağzı

Sevgilinin ağzı, klasik Türk şiirinde şairler tarafından çokça işlenen bir fiziksel uzuv ve güzellik unsurudur. Alakası nedeniyle genellikle dudak ile birlikte ele alınmıştır. Dolayısıyla şirinliği, tatlılığı gibi özelliklerinden ötürü kimi beyitlerde ortak kullanılmıştır. Âb-ı hayât ve âb-ı kevser gibi benzetmelerin çokça yapıldığı ağız, küçüklüğü nedeniyle mim ile sembolize edilmiştir. Öte yandan içinde rengi ve şekli nedeniyle inciye benzetilen dişleri barındırması nedeniyle de bir mücevher kutusu gibidir. Genellikle hokkaya benzetilen ve küçüklüğüyle ön plana çıkan sevgilinin ağzı, âşık için devadır. Nitekim âşık, canımın dermanı nedir diye sorduğunda, sevgili elini ağzının üstüne koyar ve bir nevi onu işaret eder:

*Kindür devâ-yı cân didüm agzına kor elin
Rengîn süvâle gör nice şîrîn cevâb ider*

Ahmedî G. 266/8

Âşık, sevgilinin ağzını gördüğü zaman onu tatmak ister. Onun şarap gibi olan dudağı âşıkları mest edecek kadar kendinden geçirir. Tıpkı ölümsüzlük suyu gibi âşıklara hayat bahşeder:

*Gören agzunu ona teşne-durur âb-ı hayât
Cânları mest ider bu leb-i mey-gûn didiler*

Ahmedî G. 211/2

2.3. Sevgilinin Gözü

Sevgilinin gözü, âşık üzerindeki etkileri ile oldukça dikkat çekicidir. Kimi zaman süzgün bakışlarıyla mahmur kimi zaman hafif şaşı olan yapısıyla şehla olarak tasvir edilmiştir. Öyle ki sevgilinin gözünün şehla oluşu bile âşığın hastalıklara maruz kalmasına sebep olabilmektedir:

*Hastalıklar cismüme ol çeşm-i şehlâdan mıdur
Bu belâlar başuma ol kadd-i bâlâdan mıdur*

Mostarlı Hasan Ziyâ'î G. 130/1

Gelenek dâhilinde tasvir edilen sevgilinin gözü, kan dökücü oluşu sebebi ile sevgilinin zalimliğini daha da şedit bir hale getirir. Genellikle oka benzetilen kirpikler ile birlikte ele alınan göz, kılıç, hançer ve kement gibi savaş araç ve gereçleriyle anlamca uygun düşecek şekilde bir arada kullanılmıştır.

Sevgili, deva isteyen âşığa gazap dolu gözünü gösterir. Bunun sebebi âşığın gönlünün tabibi konumunda olan sevgilinin, ilaç olarak yalnızca acı bademi bilmesinden

dolayıdır. Nitekim acı bademin iyileştirici özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Şekil itibarıyla da göz ve badem arasında bir benzerlik ilişkisi kuran şair, öfke dolu duygularla bakan sevgilinin gözünü, acı badem ile ilişkilendirmiştir:

*Gösterür yâr devâ-hâh olana çeşm-i gazab
O tabîb-i dilüm ancak acı bâdâmı bilür*

Nâbî G. 197/3

Acı bâdem, ağız yoluyla alındığında göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici olmakla birlikte çok miktarda alındığında içindeki siyanür nedeniyle zehirlenmelere yol açabilmektedir. Bâdem yağı ise daha çok harici olarak kullanılmakla birlikte; yumuşatıcı, parlatici ve bilhassa besleyici özelliğinden dolayı kaş, kirpik, saç ve deri gibi bölgelerde kullanılmaktadır (Çelik, 2015, s. 53).

Benzer bir tabloya şair Mekkî' de de rastlanılmaktadır. "Beni acı bâdem yağı tedavi edecek olsa bile ben, sevgilinin o öfke dolu gözlerinin hastasıyım." diyen âşık, acı bâdem yağının derdine derman olmasına rağmen, sevgiliye kavuşma uğruna tedavi olmayı reddetmektedir:

*Tedâvî revgan-ı bâdâm-ı telh eyler ger eylerse
Ben ol dil-haste-i çeşm-i gazab-peymâ-yı cânânım*

Mekkî G. 38/2

2.4. Sevgilinin Gamzesi

Sevgilinin gamzesi âşıklar için her ne kadar öldürücü ve kan dökücü gibi özelliklere sahip olsa da kimi şairlerce neştere benzetilerek tıbbi bir operasyonun önemli bir enstrümanı olarak ele alınmıştır. Sevgiliye hitaben "Lal taşına benzeyen dudağının şerbeti nasıldır bilmem ama neştere benzeyen gamzen kan alma konusunda epeyce ustaymış" diyen Nedîm, neşter ve kan alma gibi anlamca uyumlu kelimeleri bir arada kullanarak sevgilinin tedavi ediciliği özelliğine dikkat çekmiştir. Nitekim neşter, hekimlerin cerrahi amaçlarla kullandıkları çok keskin bıçağın adıdır. Klasik şiir geleneğinde genellikle hançer, kılıç ve oka benzetilen sevgilinin gamzesi, âşıkta ızdıraba ve yaralara sebep olur. Bu durum âşık için her ne kadar yaralayıcı bir olaymış gibi görünse de aslında onun için aynı zamanda tedavinin/ iyileşmenin bir aşamasıdır:

*Şerbet-i la'lindeki hâsiyeti bilmem ve lîk
Nişter gamzen aceb üstâd imiş kan almada*

Nedîm G. 134/5

2.5. Sevgilinin Kirpiği

Sevgilinin kirpiği tıpkı gamze gibi âşığın bedeninde yaralar oluşmasına yol açan ve hatta ölmesine sebep olan bir unsurdur. Gamze ile neşter arasındaki ilişkinin benzerini kirpik-neşter ilişkisi bağlamında Bâkî' de de görmekteyiz. Burada Nedîm'in dile getirdiği beyitten farklı olarak gamze yerine kirpik ile neşter arasında bir ilgi kurulmuştur. Beyitte her ne kadar sevgilinin âşık üzerindeki yaralayıcı etkisine dikkat çekilmiş gibi olsa da kirpik ve neşter arasındaki ilişkiden dolayı beyit, örnek olarak sunulmuştur. Nitekim neşter, her ne kadar vücutta kesikler açmaya sebep olan bir alet olsa da nihayetinde tıp alanında cerrahi operasyonlarda kullanılan bir araçtır:

*Bezm-i hecründe müjen nişteri mızrâbından
Reg-i cân nâle kılur niteki târ-ı tanbûr*

Bâkî G. 125/2

Sevgilinin kirpiğinin âşık üzerindeki yaralayıcılığından bahsederken şair Râsih'in "üstüne" redifli meşhur gazelini hatırlamak isabet olacaktır. Râsih, sevgilinin bakışı ve gözünü açıp kapamasıyla birlikte kirpiklerinin üst üste gelmesini müjgân-peykân yani kirpik-ok ilişkisi bağlamında ele alarak bunun âşığın bedeninde oluşturacağı yaraları sanatsal bir dille ifade etmiştir:

*Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne
Urma zahm-ı sineme peykân peykân üstüne*

Râsih G. 85/1

2.6. Sevgilinin Saçı

Sevgilinin saçı klasik Türk şiiri geleneği dâhilinde şairlerce en çok kullanılan güzellik öğelerinden biridir. Birçok benzetmeye konu olan sevgilinin saçı, âşığın derdine derman olması yönüyle sağaltıcı bir özelliğe sahiptir. Öyle ki sevgilinin saçının kokusu bile âşıkların canlarına ve kalplerine deva niteliğindedir:

*Zülfüñ kohusıdur dil ü cân derdine devâ
Müşg-ile gül kohusu nedür illet-i sudâ*

Ahmedî G. 321/3

Klasik Türk şiirimizin kadın şairlerinden Leylâ Hanım, âşık için "Sevgilinin derdinin sıkıntısından öylesine hasta olmuştur ki onun gönlü ancak sevgilinin saçının ilacıyla veya panzehriyle deva bulabilir." demiştir. Şair burada klasik Türk şiiri imaj dünyasında içerisinde genellikle yılanı benzetilen sevgilinin saçı ile ilaç ve panzehir anlamlarında kullanılan tiryâk kelimelerini anlamca örtüşmesi için bilinçli kullanmıştır:

*Öyle bîmâr eyledi Leylâyı renc-i derd-i yâr
Zülf tiryâkıyla şimdî bir devâ ister gönül*

Leylâ Hanım G. 72/5

Sarmaşığa benzeyen eftîmûn bitkisi ile sevgilinin saçı arasında ilişki kuran Yenişehirli Belîğ, söz konusu bitkinin aynı zamanda tedavi edici özelliğine de dikkat çeker. Âşığın, sevgilinin saçına sarılmasının sebebinin deliliğinden ileri geldiğini zannedenlere aslında sevda hastalığından kurtulmak için sarıldığını söyler. Zira bu hastalığın tedavisinde eftîmûn bitkisi çok önemli bir ilaç vazifesi görmektedir. Metinlerde Farsça orijinalindeki gibi "eftîmûn" şeklinde geçen kelime, günümüzde "eftimon" olarak da telaffuz edilmekle birlikte "bağbozan, bostanbozan, cinsaçı, şeytansaçı, gelinsaçı, kızıl kurt, kızıl sarmaşık" vb. adlarıyla anılmaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre "delilik ilacı" olarak da bilinen eftîmûnün çiçekli dalları idrar artırıcı, müshil, safra söktürücü, karındaki şişliği giderici, kalp çarpıntısı, sıtma ve cüzzama dahi iyi gelen bir özelliğe sahiptir." (Kaya, 2015, s. 273)

*Cünûnumdan sarıldım sandılar zülf-i dil-ârâyâ
Ben eftîmûn ile buldum ilâcı def'-i sevdâyâ*

Yenişehirli Belîğ K. 3/1

2.7. Sevgilinin Sînesi

Sevgilinin sinesi, klasik Türk şiirinin güzellik kriterleri ve estetik değerleri bağlamında şairler tarafından çok kullanılan unsurlardan bir diğeridir. Nitekim gerek billur gibi olan parlaklığı ve beyaz rengiyle olsun gerek çok güzel bir kokuya sahip olması yönüyle olsun çeşitli özellikleri bakımından ön plana çıkarılmıştır. Bunun şiirsel

dışavurumunu şair Zâtî, “Ey benim derdimin ilacı! Senin sinen kâfûrî kokulu bir merhemmiş. Ama kimse seni yaralı bağına süremez.” diyerek dile getirmiştir:

*Sinen ey derdüm emi merhem-i kâfûrî imiş
Yaralu bağına ammâ seni kimse saramaz*

Zâtî G. 559/3

Anavatanı Uzak Doğu olan kâfur, çeşitli işlemlerden geçirilerek elden edilen beyaz renkli ve güzel kokulu bir maddedir. Eldeki bilgilere göre kalp ve özellikle solunum yolları üzerinde enfeksiyon ve mikrop kırıcı özelliğe sahip olmasıyla bilinmektedir. Dolayısıyla sevgilinin sinesinin kâfûra benzetilmesi, sadece rengi ve kokusu nedeniyle değil aynı zamanda tıbbî açıdan şifa verici bir özelliğe sahip olmasıyla. Ayrıca cerrahların operasyon öncesinde kâfurdan elde edilen merhemi hazır bulduklarını düşünülmektedir. Kâfur ve sevgiliye ait güzellik unsurları arasında şairlerin kurdukları bir diğer ilişki de kâfur ile sevgilinin pazısı (bâzû) arasındadır (Kaya, 2015, s. 269).

Sevgili, âşığa kılıç çekmeden önce pazısını açar. Rengi ve parlaklığıyla kâfur merhemine benzeyen pazısını gösterdikten sonra kılıcına davranır. Böylelikle âşığın darbe vurmaktan evvel ilacını hazır ederek tabiplik yönünü göstermiş olur:

*Tiğ çekmez âşika bâzûsı uryân olmadan
Merhem-i kâfûr zahm urmazdan evvel arz ider*

Azmîzâde Hâletî G. 157/3

Âşığın dikkat çeken özelliklerinden birisi, bağına meydana gelen yaralardır. Bu yaraların iyileşmesi için de sevgilinin terlemiş sinesi gereklidir. Sevgilinin sinesini yasemin bitkisine, sinesindeki terleri ise yasemin yağına benzeten şair, bağındaki yarayı sevgilinin sinesine sürmesi durumunda âşığın şifa bulacağına işaret etmektedir:

*Hoy-kerde sînesin süregör çâk-i sîneñe
Âşık şukûk merhemidür yâsemin yağı*

Lebîb G. 140/3

2.8. Sevgilinin Yanağı

Yanak için klasik Türk şiirinde ruh, ruhsâr, ârız, izâr, hadd gibi kelimeler kullanılmıştır. Ancak kimi zaman yüz için kullanılan kelimelerin yanağı karşılayacak şekilde kullanıldığı olmuştur. Yanak, yüz bütünselliği içerisinde dikkat çekici bir konumda olması sebebiyle önemli güzellik unsurlarından biridir.

Bazı çiçeklerin ve otların çeşitli işlemlerden geçirilerek hastalıkların tedavi edilmesinde kullanılması geçmişten günümüze kadar uygulanagelmıştır. Buna istinaden “Sevgilinin yanağı terlese gönlüm teselli bulur. Zira sevdanın tedavisinde çiçek suyunun faydalı olduğu tecrübeyle sabittir.” diyen Nâşid, sevgilinin yanağındaki teri çiçek suyuna benzeter ve bunun tedavi edici bir etkisi olduğuna dikkat çeker:

*Arak-rîz olsa ruhsârı tesellî-yâb olur hâtır
Mücerredür hele âb-ı şükûfe def-i sevdâya*

Nâşid K. 5/57

Nâşid’in başka bir beytinde sevgilinin yanağı ile gül arasında ilişki kurulmuştur. Bundan hareketle şair, sarhoşluk sonrasında oluşan baş ağrısının giderilmesinde sevgilinin yanağını/yüzünü öpmenin iyi geleceğini ifade etmiştir:

*Nûş eyledikçe bâdeyi öp rûy-ı dilberi
Çün bâ'is oldu şemm ile def-i humâra gül*

Nâşid G. 54/5

Baş ağrısına iyi gelen bir diğer unsur ise sevgilinin yüzündeki terdir. Sevgilinin yüzündeki teri, gül suyuna benzeten şair baş ağrısı durumunda gül suyunun faydalı olacağını işaret eder:

*Ey Hâletî hemân arak-ı rûy-ı yârdür
Derd-i ser-i mahabbete nâfi' olan gül-âb*

Azmî-zâde Hâletî G. 60/6

Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri de âşık için kimin zaman iyileştirici ve ağrıları teskin edici bir özelliğe sahiptir. Konuyla ilgili çok fazla örnek olmadığı için sevgilinin yüzündeki tütün şifa verici yönleri ayrı bir başlık altında ele alınmayıp sevgilinin yüzü ve yanağı ile ilgili örneklerin verildiği bu alt başlıkta işlenmiştir. Konuyu örneklandırmek gerekirse sevgilinin yeni çıkmış olan ayva tüylerini, Türkçe'de "çoban süzeği" veya "çoban süzgeci" adıyla anılan "pülüskün" bitkisine benzeten şair, bitkinin bilinen özelliğinden yola çıkarak ağrıyı ve acıyı teskin edici hususiyetine dikkat çekmiştir:

*Iztrâb-ı vecâ-ı firkate bür'ü's-sâ'a
Neo-demûde hatını tâze pülüskün görürüz*

Hızırağa-zâde Saîd (Onay, 1992, s. 410)

2.9. Sevgilinin Mekânı

Sevgili, yalnızca fiziksel özellikleriyle âşık üzerinde tedavi edici özelliklere sahip olmayıp bulunduğu konum itibarıyla da iyileştirici ve teskin edici bir vasfa sahiptir. Zira gerçekte de insan sevdiği kişiye doğrudan erişemese bile aynı mekânı paylaşarak aşk duygusunu yoğun miktarda yaşayabilmektedir. Birbirine kavuşamayan ve duygularını birbirlerine ifade edemeseler de ortak duyguları paylaşan kişiler, duygusal yoğunluk hissettikleri kişilerle aynı ortamda aynı havayı soluyarak dahi mutlu olabilmektedirler.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin mekânı, hasta âşığın derdine derman bulabileceği bir dârü's-şifâ olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda sevgilinin mahallesini diğer bir söyleyişle mekânını dârü's-şifâyâ benzeten Âhî, kendisini de divane bir âşık olarak görür. Bu bakımdan âşığın şifa bulması için, sevgilinin bulunduğu yer önemlidir:

*Kûyınun dâr-ı şifâsına varup Âhî didi
Uşda divâne benem bend ile zencîr seniün*

Âhî G. 52/5

Benzer bir tabloya "Sevgilinin semti acayip bir hastanedir. Oraya iyileşmek için giden hastalar derdinden zevk almaya başlar." diyen Bâkî'de de rastlanmaktadır. Dârü's-şifâ gibi olan sevgilinin mahallesi, hasta âşıklara iyi gelen bir mekân konumundadır:

*Bir aceb dârü's-şifâdur kûy-i yâr
Haste varan mübtelâsı hoş gelür*

Bâkî G. 148/3

Dârü's-şifâlar, başta akıl hastalıkları olmak üzere çeşitli rahatsızlıkların tedavi edildiği mekânlardır. Osmanlı zamanında şifâhâne, bîmârîstan, bîmârhâne ve tîmarhâne adlarıyla da anılan bu yerlerde bilhassa ruhsal sorunları olan kişiler müzik ve diğer birtakım metotlarla rehabilite edilmiştir. Bunu bilen Amrî, mecnun gibi akli melekelerini yitirmiş olan âşığı görmek isteyenleri, sevgilinin mahallesine yani dârü's-şifâyâ davet etmektedir:

Yâr kûyında beni görsün yabana gitmesün

Varuban dârü'ş-şifâda seyr-i mecnûn isteyen

Amrî G. 78/5

Sonuç

İnsanoğlu eski zamanlardan bu yana yaşadığı ruhsal ve fiziksel rahatsızlıkları nedeniyle sağlık sorunlarına çözümler bulma arayışlarına girmiştir. Bu çözüm arayışları zaman içerisinde her ne kadar daha rasyonel olmaya başlasa da başlangıçta çoğunlukla mitik ve dinî kaynaklı arayışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun örneklerini Antik Yunan, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinde de görebilmekteyiz. İslam coğrafyasında ise özellikle Fârâbî, Râzî ve İbni Sînâ gibi düşünürlerin katkılarıyla çeşitli tedavi yöntemleri geliştirilmiş olup şifâhâneler ve bîmârhâneler gibi sağlık hizmetlerinin verildiği merkezler vasıtasıyla Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de benzer tedavi usulleri hastalara tatbik edilmiştir. Hastalıklara karşı şifa arayışlarının yansımalarını Osmanlı toplum hayatının bir nevi aynası konumunda olan klasik Türk şiirinde de görmekteyiz. Şiir geleneğimiz içerisinde çoğunlukla hastalıklı bir bünyeye sahip olan âşık, gerek fiziksel gerekse ruhsal açıdan birçok hastalıktan ve dertten muzdarip olabilmektedir. Bununla birlikte âşık derdine devâ arar gibi görünür ancak iyileşmeyi istemez. Şifâ talep eder ancak derdinin dermansız olduğunu söyleyerek şifâ arayışının boşa olduğunu düşünür. Bir hasta olarak âşık, tabip gibi gördüğü sevgiliden her ne kadar şifa istermiş gibi görünse de aslında şifâ bulmayı ve iyileşmeyi istemez. Mizacı gereği hep hasta, yaralı, dertli olarak karşımıza çıkan âşık kimi zaman ölmeyi kendine çözüm olarak görür.

Sevgili tipi gelenek dâhilinde âşığı deli divaneye çevirir, hasta eder. Güzellik unsurları bağlamında fiziksel uzuv ve özellikleri âşık için dermandan çok derttir. Onun güzellik unsurları aslında klasik şiir geleneğinde âşık üzerinde olumsuz etkiler bırakan özelliklere sahiptir. Ancak bazı şiirler incelendiğinde tabip rolünde olsun ya da olmasın âşık üzerinde sağaltıcı etkilere de sahip olduğu görülmektedir. Normalde eziyet ediciliği ve kan dökücülüğü ile meşhur olan sevgili ve onun âşığı hastalıklara sevk eden fiziksel unsurları, kimi zaman bir âşığın derdine devâ, hastalığına şifa olmaktadır. Böylelikle sevgilinin saç, dudağı, sînesi, yanağı, kirpiği, gamzesi gibi güzellik unsurlarının sadece yaralayıcı, hasta edici, öldürücü özelliklere sahip olmayıp kimi zaman âşık üzerinde iyileştirici etkilere sahip olduğu ve bu unsurların geleneksel tıpla ve birtakım tıbbi terkiplerle birlikte kullanılarak dertlere devâ olduğu hususu da dikkat çekmektedir.

Sevgilinin bulunduğu konumun çoğunlukla dârü'ş-şifâyâ benzetilmesi onun sağaltıcılık özelliğine dikkat çekmekle birlikte Osmanlı devlet yapısı geleneğinde söz konusu sağlık kurumlarının işlevselliğini de ortaya koymaktadır. Böylelikle çalışma neticesinde sevgilinin, âşık üzerindeki iyileştiriciliği tarihsel arka plan ve bağlam içerisinde ele alınarak onun âşık üzerinde sadece olumsuz etkileri ile değil, olumlu etkileriyle de var olduğu bilgisi öne çıkarılmıştır.

Kaynakça

- Açıköz, A. (1994), *Beliğ Dîvânı (Metin-İndeks)*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ağartan Aldırmaz, C. (2009). Sanat Eserlerinde Yaşayan Bir Mit: Sağlık Tanrısı Asklepios ve Kızı Hygieia. *Zeynep Kâmil Tıp Bülteni*, 40(1), 49-52.
- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Akdoğan, Y. (2018). Ahmedî Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21 Nisan 2023].
- Alakuş, A. (2021). Eski Yunan'da Din ve Şifa İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Akademi*, Özel Sayı, 561-576.
- Arslan, M. (2002). Sıhhatnâmeler. *Türkler*, C. 11. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Arslan, M. (2018). Leylâ Hanım Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59881,leyla-hanim-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21 Nisan 2023].
- Arslan, M. (2018). Mihrî Hatûn Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21 Nisan 2023].
- Aydemir, L. (2019). Eski Yunan Dünyasında Kadın Şifacılar Üzerinden Yaratılan Tanrıçalar. *Anadolu Araştırmaları*, 22, 55-74.
- Bilkan, A. F. (1993). *Nâbî'nin Türkçe Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çavuşoğlu, M. (1979). *Amrî Dîvân Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Çelik, M. F. (2015). Klâsik Şiirde Bâdem. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14, 47-66.
- Ergin, M. (1948). Melihî. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. II, 59-78.
- Ergin, M. (1981). *Kadı Burhaneddin Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ersoylu, İ. H. (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güler, K. (2016). Germiyan Şiirinde Müzik ve Terapi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmalı Dergisi*, 27-42.
- Gümüş, N. (1992). *Yahya Nâzım Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Gürgendereli, M. (2002). *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Karapanlı, G. (2005). *Şeyhülislam Muhammed Mekkî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, B. A. (2015). Klâsik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 263-314.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmîzâde Hâletî Divanı*. Sakarya: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kurtoğlu, O. (2004). *Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Küçük, S. (2015). Bâkî Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 16 Mart 2023].
- Macit, M. (2017). Nedîm Dîvânı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 16 Mart 2023].
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Onay, A. T. (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, Hazırlayan: Cemal Kurnaz*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Özkan, Ö. (2005). Bir Tedavi Bitkisi Olarak Gülün Dîvân Şiirindeki Görünümleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 33.
- Öztekin, Ö. (1997). *Râsih Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Pormann, P. E. (2012). Tıbb. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 41, s. 95-101). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sandalcı, S. (2019). *Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Selçuk, Bahir (2008). Yeni Bir Sıhhât-Nâme Şehdî'nin Sultan III. Ahmed Sıhhât-Nâme'si. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(2), 604-616.
- Şentürk, A. A. (2011). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tarlan, A. A. (1966). *Ahmed Paşa Dîvânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yerinde, A. (2010). Şifa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 39, s. 129-131). İstanbul: TDV Yayınları.
- Zülfe, Ö. (1998). *Nâşid Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.